

Przeracki, Jerzy

"Quellen zur Geschichte der ersten Katharinenschwester und ihrer Gründerin Regina Protmann † 1613", hrsg. und erläutert von Ernst Manfred Wermter, "Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands" Beiheft 2, 1975 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 120-122

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

łów. W sumie streszczenia wprowadzają czytelnika dobrze w zasadniczą treść listów.

Sumując nasze uwagi musimy stwierdzić, że wydawca dokonał dzieła pożytecznego, cennego i należałoby sobie życzyć, aby za tym tomem poszły dalsze i by jego koledzy wydawcy poszli jego śladem.

Władysław Czapliński

Quellen zur Geschichte der ersten Katharinenschwestern und ihrer Gründerin Regina Protmann † 1613, herausgegeben und erläutert von Ernst Manfred Wermter, (Osnabrück) 1975, Verlag A. Fromm, ss. 169, 1 nb. Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, 1975, Beiheft 2.

Od przeszło piętnastu lat Ernst Manfred Wermter zajmuje się badaniem zagadnień związanych z reformą Kościoła katolickiego na Warmii po soborze trydenckim (1548—1563). Reformę tę na Warmii prowadzili biskupi Stanisław Hozjusz (1551—1579) i Marcin Kromer (1579—1589). Przejawami zmian, zachodzących wówczas w Kościele warmińskim, było sprowadzenie jezuitów do Braniewa oraz założenie zgromadzenia siostr katarzynek w tym mieście, a następnie w Ornecie, Lidzbarku Warmińskim i Reszlu.

Przed napisaniem rozprawy o reformie potrydenckiej na Warmii i roli zgromadzeń zakonnych w jej przeprowadzaniu, postanowił Wermter zebrać i wydać drukiem najważniejsze przekazy rękopiśmienne — biblioteczne i archiwalne — proveniencji warmińskiej, odnoszące się do historii pierwszych warmińskich konwentów katarzynek i do działalności ich założycielki, Reginy Protmann. Co prawda niektóre dokumenty do dziejów katarzynek można znaleźć w wielu różnych wydawnictwach, ale — jak dotąd — brak było całościowej edycji źródeł do tego zagadnienia.

Omawiana praca składa się z przedmowy, bibliografii, wstępu i właściwego zbioru dokumentów. Bibliografię rozpoczyna zestawienie archiwaliów i rękopisów bibliotecznych, z których korzystał wydawca. Następnie podany został, sporządzony łącznie, wykaz źródeł drukowanych i opracowań, co nie wydaje się rozwiązaniem ani dobrym, ani praktycznym.

We wstępie Wermter nakreślił sytuację diecezji warmińskiej w XVI stuleciu, wskazując na zasługi Hozjusza i Kromera na polu odnowy życia religijnego na Warmii. Podkreślił także znaczenie największego i najbogatszego municypium warmińskiego — Starego Miasta Braniewa, które było członkiem wspólnoty hanzeatyckiej, a ponadto ważnym ośrodkiem kulturalnym. W tym właśnie mieście urodziła się i wychowała Regina Protmann (1552—1613), córka bogatego kupca Piotra i Reginy z domu Tingel.

Około 1571 roku młodziutka Regina Protmann wraz z dwiema rówieśniczkami zamieszkała w odziedziczonym domu w swoim rodzinnym mieście, aby wieść tam życie zakonne w ubóstwie, choć bez określonej reguły zakonnej. Zgromadzenie to zostało zawiązane pod wezwaniem św. Katarzyny, która była patronką Starego Miasta Braniewa i miejscowego kościoła parafialnego. W ten oto sposób rozpoczęła swoją działalność na Warmii zakon katarzynek.

Wzór i formy tego zgromadzenia zostały zaczerpnięte niewątpliwie od pochodzących z Flandrii beginek, które od połowy XVI wieku działały na

Warmii: w Braniewie, Lidzbarku, Reszlu i Ornece. Po wymarcu ostatnich przedstawicielek tego zakonu na Warmii opustoszałe domy beginek przejmowały katarzynki. Miały one swoje konwenty w tych samych miastach warmińskich, w których przedtem działały beginki. I tak dzięki Reginie Protmann najwcześniej rozpoczął działalność braniewski konwent katarzynek, a następnie założono konwenty w Ornece (w 1583 r. lub wcześniej), w Lidzbarku (w 1586 lub w 1587 r.) i w Reszlu (przed 1594 r.).

Protektorami nowego zgromadzenia byli biskupi warmińscy: najpierw Marcin Kromer, a później Piotr Tylicki (1601—1604) i Szymon Rudnicki (1604—1621), którzy nadali katarzynkom status zgromadzenia zakonnego oraz zabezpieczyli je materialnie.

Duchowymi przewodnikami i nauczycielami pierwszych katarzynek warmińskich byli braniewscy jezuici. Zakonowi temu zresztą powierzono opiekę duchową nad kobietami, a szczególnie nad zakonnicami.

Zgromadzenie katarzynek zawiązane — jak wspomniano — w 1571 roku, 18 marca 1583 roku otrzymało od biskupa Kromera swoją regułę, która znana jest jako Pierwsza Reguła, gdyż 12 marca 1602 roku biskup Tylicki nadał katarzynkom warmińskim Drugą Regułę. Nie wiadomo, kto ułożył Pierwszą Regułę, autorami Drugiej Reguły zaś byli jezuici braniewscy Paweł Boxa i Engelbert Keilert. Różnice między tymi regułami były dość znaczne, przede wszystkim jeśli chodzi o artykuły, określające cele zgromadzenia i stopień jego zależności od władzy zwierzchniej. Mianowicie motyw kontemplacyjny został w Drugiej Regule przesłonięty nakazem pracy apostołskiej dla zbawienia bliźnich. Według Pierwszej Reguły opiekunami zgromadzenia mieli być proboszcz i dwaj obywatele braniewscy, Druga Reguła natomiast podporządkowywała katarzynki bezpośrednio biskupowi, z pominięciem miejscowego proboszcza.

Dla Warmii w XVI—XVIII wieku znamieny jest fakt znacznego odpływu młodzieży do klasztorów i uczelni poza granicami biskupstwa. Jeśli idzie o powołania zakonne z Warmii, to w drugiej połowie XVI stulecia kierowały się one głównie do brygidek gdańskich oraz chełmińskich i toruńskich benedyktynek. Na przełomie XVI/XVII wieku, obok czterech miejscowych konwentów katarzynek, w dalszym ciągu dużą popularnością cieszyły się wśród dziewcząt warmińskich gdańskie brygidki. W klasztorze tym na początku XVII stulecia na 11 wymienionych w kronice klasztornej siostr z terenów polskich, aż 8 pochodziło z Warmii (Braniewa i Lidzbarka), a przełożoną była Katarzyna Engelsdorffin z Braniewa, przeniesiona po roku 1625 do klasztoru w Lublinie¹.

W swojej publikacji Wermtter uwzględnił przede wszystkim te teksty, które odzwierciedlają życie religijne pierwszych katarzynek warmińskich. Zbiór dokumentów obejmuje akta, listy i materiały biograficzne dotyczące Reginy Protmann. Składają się nań 22 pozycje z lat 1577—1659. Większość z nich pochodzi z archiwum zgromadzenia katarzynek w Grottaferrata koło Rzymu oraz z Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie. Przy ich publi-

¹ Die Klosterchronik von St. Brigitten in Danzig (1600—1618). Nebst einem Anhang mit Anweisungen für den Gottesdienst in der Klosterkirche, hrsg. v. R. Stachnik, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, Bd. 30, 1960, H. 1 (89), ss. 63—119.

kacji kierowano się zasadami przyjętymi w niemieckiej instrukcji wydawniczej dla źródeł nowożytnych².

Oprócz zbioru dokumentów, w omawianym wydawnictwie znajdują się dwa dodatki źródłowe. Pierwszy dotyczy podstaw gospodarczych i uposażenia konwentów katarzynek, a obejmuje 52 rejestry z kopiarzy i akt poszczególnych konwentów z lat 1569—1624, głównie z archiwum w Grottaferrata i Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie³.

Drugi dodatek źródłowy składa się z 13 fragmentów dotyczących katarzynek, a wyjętych z relacji biskupów warmińskich do Rzymu o stanie diecezji z lat 1610—1751. Gros ich pochodzi z Archiwum Kongregacji Soboru Trydenckiego w Rzymie.

Zbiór dokumentów i dodatki źródłowe zostały zaopatrzone w obszerne, przynoszące wiele ciekawych informacji i przejrzyste sporządzone, przypisy tekstowe i rzeczowe. Wydawnictwo zamyka indeks osób, miejscowości i hasel rzeczowych. Fakt nierozdzielenia go na trzy wspomniane grupy utrudnia korzystanie z publikacji.

Praca Wermtera stanowi cenne uzupełnienie naszej wiedzy o żeńskich zgromadzeniach na Warmii i w całych Prusach Królewskich. Można mieć jednak wątpliwości (a przynajmniej Wermter wcale ich nie rozwiewa), czy wydawca opublikował rzeczywiście wszystkie najważniejsze przekazy źródłowe do interesującego go zagadnienia, skoro w omawianej pracy nie mamy choćby wzmianki o bogatym przecież archiwum lidzbarskiego konwentu zgromadzenia katarzynek, znajdującym się w Lidzbarku Warmińskim.

Należy przypuszczać, że przygotowywana przez Ernesta Manfreda Wermtera monografia warmińskich konwentów katarzynek będzie jedną z cenniejszych prac naukowych w jego dorobku badawczym.

Jerzy Przeracki

² J. Schultze, *Richtlinien für die äussere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte*, *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, Jg. 98, 1962, ss. 1—11.

³ Można tutaj dodać, iż w Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie, Archiwum Biskupie (dalej ADWO, AB), Eb 28: *Congregatio Sanctae Catharinae Moniales in Heilsberg*, znajdują się odpisy i potwierdzenia sześciu przywilejów dla konwentu lidzbarskiego z lat 1606—1728. Co prawda rejestry dwóch spośród tych dokumentów, wystawionych w roku 1606 i 1620 przez biskupa Rudnickiego (cztery pozostałe pochodzą z lat 1650—1728), zostały opublikowane przez Wermtera z archiwaliów, znajdujących się w Grottaferrata, i z kopii, zamieszczonych w protokołach warmińskich wizytacji diecezjalnych, jednakże w zestawieniu źródeł wykorzystanych w pracy brakuje wymienionej wyżej składki papierowej z ADWO, zawierającej odpisy przywilejów, dotyczących uposażenia katarzynek lidzbarskich.

Warto też wspomnieć, że do badań nad dziejami katarzynek warmińskich w następnych stuleciach mogą być bardzo przydatne akta wizytacyjne i gospodarcze czterech konwentów warmińskich z końca XVIII i z XIX wieku: ADWO, AB, II *Jungfrauen — Convent Braunsberg* 2, 4, 5 i 10 (z lat 1785—1854); II *Jungfrauen — Convent Heilsberg*: cztery księgi z lat 1826—1874; II *Jungfrauen — Convent Rössel* 1, 2, 4, 6, 8, 11 i 13 (z lat 1794—1854) oraz II *Jungfrauen — Convent Wormditt* 1—3, 5, 7—9 (z lat 1795—1874); a także Archiwum Kapituły, I, I C 27 (1887 r.).